

การจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงาน
การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา*
CRISIS MANAGEMENT OF PHRAPARIYATTIDHAMMA SCHOOLS IN THE
GENERAL EDUCATION DEPARTMENT

ผดุง เพชรสุข¹, สุทธิพงศ์ เสมสูงเนิน² และ ไชยถนอม ทหาระสาย³

Padung Petsuk¹, Sutthipong Semsungnoen² and Chaithanom Harasai³

¹วิทยาลัยนครราชสีมา

¹Nakonratchasima College, Thailand

²สมาคมพุทธบริษัทใต้ร่มพระบรมโพธิสมภาร

²The Association of Buddhists under the umbrella of the Buddha, Thailand

³นักวิชาการอิสระ

³Independent Scholar, Thailand

Corresponding Author's Email: Spt.office63@gmail.com

วันที่รับบทความ : 10 พฤษภาคม 2569; วันแก้ไขบทความ 15 พฤษภาคม 2569; วันตอบรับบทความ : 17 พฤษภาคม 2569

Received 10 May 2026; Revised 15 May 2026; Accepted 17 May 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพปัญหาภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา 2) ศึกษาการจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้ในการวิจัย เป็น 4 กลุ่ม ประกอบด้วย ผู้บริหารสำนักงานอำนวยการ (ส่วนกลาง) 3 รูป ผู้บริหารสำนักเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา 3 รูป ผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรม 3 รูป และ

Citation:



* ผดุง เพชรสุข, สุทธิพงศ์ เสมสูงเนิน และ ไชยถนอม ทหาระสาย. (2569). การจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา. วารสารสหศาสตร์การพัฒนสังคม, 4(3), 32-47.

Padung Petsuk, Sutthipong Semsungnoen and Chaithanom Harasai. (2026). Crisis Management Of Phrapariyattidhamma Schools In The General Education Department.

Journal of Interdisciplinary Social Development, 4(3), 32-47.;

DOI: <https://doi.org/10.>

Website: <https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JISDIADP/>

ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการศึกษา 3 รูปหรือคน รวมทั้งสิ้น 12 รูปหรือคน ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึก ชนิดมีโครงสร้างและวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

1) สภาพปัญหาภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ประกอบด้วย ด้านนโยบายและการบริหารจัดการ ให้ความสำคัญในเรื่องความคล่องตัวของโครงสร้างการบริหารในปัจจุบัน ปัญหางบประมาณที่ไม่เพียงพอ และผลกระทบจากความซ้ำซ้อนของกฎหมายต่อสวัสดิการครู ด้านหลักสูตรและการพัฒนาผู้เรียน คือ ปัญหาการบูรณาการวิชาธรรมกับวิชาสามัญ การปรับตัวให้ทันเทคโนโลยีโดยไม่ทิ้งอัตลักษณ์พุทธบุตร และสาเหตุที่จำนวนสามเณรลดลง และสุดท้ายด้านโอกาสและความท้าทายในอนาคต คือ การจัดลำดับความสำคัญของวิกฤตที่ต้องแก้ด่วนที่สุด และการคาดการณ์อนาคตหากไม่มีการปฏิรูปเชิงโครงสร้าง

2) การจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ประกอบด้วย ด้านการเตรียมความพร้อมก่อนเกิดวิกฤต คือ การประเมินระบบเตือนภัยล่วงหน้า และการพัฒนาทักษะเฉพาะด้านของบุคลากรเพื่อรับมือวิกฤต ส่วนด้านการตอบโต้และการจัดการในภาวะวิกฤต คือ ให้ความสำคัญในเรื่องความคล่องตัวในการตัดสินใจของผู้บริหาร และกลยุทธ์การสื่อสารในภาวะวิกฤต เพื่อรักษาภาพลักษณ์ และสุดท้ายด้านการฟื้นฟูและการเรียนรู้หลังวิกฤต ซึ่งมีความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ แนวทางการเยียวยาจิตใจผู้ได้รับผลกระทบ และการนำบทเรียนจากวิกฤตมาทำเป็นนโยบายยุทธศาสตร์เพื่อความยั่งยืน

คำสำคัญ: การจัดการภาวะวิกฤต, การบริหารการศึกษา, โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

Abstract

This research aims to : 1) study the crisis situations faced by Phrapariyattidhamma schools under the Office of Phrapariyattidhamma Education, General Education Department and 2) examine the crisis management strategies of these schools. This study employs a qualitative research

methodology. The 12 key informants selected through purposive sampling, were divided into four groups: three administrators from the Central Administrative Office three administrators from the Regional Offices of Phrapariyattidhamma Education three directors of Phrapariyattidhamma schools and three educational management experts. The research instrument was a structured in-depth interview. Data were analyzed using content analysis.

The findings of the research revealed that

1) The findings regarding the crisis situations of Phrapariyattidhamma schools under the Office of Phrapariyattidhamma Education General Education Department are as follows Policy and Management Issues include the lack of flexibility in current administrative structures insufficient budgeting and the impact of overlapping laws on teacher welfare. Curriculum and Student Development Key challenges involve the integration of Dhamma studies with general subjects adapting to technology while maintaining Buddhist identity and the declining number of novices. Opportunities and Future Challenges Focus is placed on prioritizing urgent crises that require immediate resolution and forecasting the future impact if structural reforms are not implemented.

2) Crisis management for Phrapariyattidhamma schools under the Office of Phrapariyattidhamma Education General Education Department consists of Pre-crisis Preparedness This involves assessing early warning systems and developing specialized skills among personnel to effectively handle potential crises. Crisis Response and Management Emphasis is placed on the flexibility of executive decision-making and strategic crisis communication to maintain the institution's image. Post-crisis Recovery and Learning Informants reached a consensus on providing mental health support for those affected and transforming lessons learned from the crisis into strategic policies for long-term sustainability.

Keywords: Crisis Management, Ecclesiastical Education, Administration Phrapariyattidhamma School

บทนำ

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ถือเป็นรากฐานสำคัญของการจัดการศึกษาสำหรับศาสนทายาทในสังคมไทย โดยมีบทบาทหลักในการสร้างสมดุลระหว่างการดำรงรักษาพระธรรมวินัยและการให้ความรู้ทางวิชาการสายสามัญแก่กุลบุตรที่เข้ามาบวชเรียนภายใต้สภาวะการณ์ปัจจุบันที่โลกก้าวเข้าสู่ยุคดิจิทัลและการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โรงเรียนพระปริยัติธรรมต้องเผชิญกับความท้าทายรอบด้านที่อาจนำไปสู่ ภาวะวิกฤต (Crisis) ได้ตลอดเวลาภาวะวิกฤตในบริบทของโรงเรียนพระปริยัติธรรมไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ภัยพิบัติทางธรรมชาติ หรือโรคระบาดเท่านั้น แต่ยังรวมถึงวิกฤตเชิงโครงสร้างและสังคม เช่น การลดลงอย่างต่อเนื่องของจำนวนผู้เข้าสู่ระบบการบรรพชาสามเณร ปัญหาความขาดแคลนงบประมาณ และทรัพยากรทางการศึกษา การปรับตัวให้เท่าทันต่อมาตรฐานประกันคุณภาพการศึกษาของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) รวมถึงประเด็นความเปราะบางด้านความประพฤติและวินัยสงฆ์ที่ถูกนำเสนอผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อความศรัทธาและความเชื่อมั่นของชุมชนหากโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ยังขาดระบบการจัดการภาวะวิกฤต (Crisis Management) ที่มีประสิทธิภาพ ตั้งแต่การเฝ้าระวัง การเตรียมความพร้อม การตอบโต้ต่อวิกฤตการณ์ และการฟื้นฟูหลังวิกฤต ย่อมส่งผลเสียต่อการบริหารจัดการสถานศึกษาในระยะยาว กระทบต่อคุณภาพของผู้เรียน และอาจนำไปสู่การยุบหรือคว่ำบวมโรงเรียนในที่สุด (พระมหาพิชายมก์ ปริบุญโน, 2569)

การประกาศใช้ พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ยกฐานะโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ให้มีกฎหมายรองรับเฉพาะเป็นครั้งแรก ซึ่งนำมาทั้งโอกาสและความท้าทายในการบริหารจัดการแบบมืออาชีพ (พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562, 2562) ซึ่งสอดคล้องกับกฎหมายใหม่ ผู้บริหารโรงเรียนต้องเปลี่ยนบทบาทจาก “ผู้ดูแลวัด” มาเป็น “ผู้บริหารสถานศึกษามีอาชีพ” โดยเฉพาะในภาวะวิกฤต เช่น การบริหารในความไม่แน่นอนต้องมีความสามารถในการวางแผนกลยุทธ์เชิงรุกเพื่อแก้ปัญหาจำนวนนักเรียนที่ลดลง หรือการปรับหลักสูตรให้เข้ากับยุคดิจิทัล (สุนันท์ สีพาย และสุกักร์ สีพาย, 2567) และต้องรักษาสมดุลระหว่าง “ระเบียบมหาเถรสมาคม”

และ “กฎหมายการศึกษา” เพื่อป้องกันวิกฤตศรัทธาที่อาจเกิดขึ้นจากการบริหารจัดการที่ผิดพลาด (ณกมล ปุณฺณเขตต์ทิกุล, 2566)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาแนวทางการจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เพื่อสร้างกลไกและรูปแบบการบริหารจัดการที่เหมาะสมกับบริบทของสงฆ์ เสริมสร้างสมรรถนะให้แก่ผู้บริหารและบุคลากรทางการศึกษา ให้สามารถรับมือกับความไม่แน่นอนได้อย่างเป็นระบบ เพื่อคงไว้ซึ่งบทบาทการเป็นสถาบันการศึกษาที่ผลิตศาสนทายาทที่มีคุณภาพทั้งทางโลกและทางธรรมสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา
2. เพื่อศึกษาการจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

ผู้วิจัยใช้การออกแบบการวิจัยเป็นแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ตามแนวคิดของ (Glaser, B. & Strauss, A, 1967)

2. ผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) เป็น 4 กลุ่ม ตามแนวคิดของ (สุทธิพงศ์ เสมสูงเนิน, 2568) ได้แก่

- | | |
|--|--------------------|
| (1) ผู้บริหารสำนักงานอำนวยการ (ส่วนกลาง) | จำนวน 3 รูป |
| (2) ผู้บริหารสำนักเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา | จำนวน 3 รูป |
| (3) ผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรม | จำนวน 3 รูป |
| (4) ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการศึกษา | จำนวน 3 รูปหรือคน |
| รวมทั้งสิ้น | จำนวน 12 รูปหรือคน |

3. การเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Selection) โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิโดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก ที่มีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามแนวคิดของ (Saunders, M., et al., 2012) ดังต่อไปนี้

กลุ่มผู้บริหารสำนักงานอำนวยการ (ส่วนกลาง)

1. มีประสบการณ์ในการบริหารการศึกษา ไม่น้อยกว่า 3 ปีการศึกษา
2. มีคุณวุฒิทางการศึกษาไม่ต่ำกว่าระดับปริญญาโททางด้านการศึกษา
3. มีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการกลุ่ม

กลุ่มผู้บริหารสำนักเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

1. มีประสบการณ์ในการบริหารการศึกษา ไม่น้อยกว่า 3 ปีการศึกษา
2. มีคุณวุฒิทางการศึกษาไม่ต่ำกว่าระดับปริญญาโททางด้านการศึกษา
3. มีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการกลุ่ม

กลุ่มผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรม

1. มีประสบการณ์ในการบริหารการศึกษา ไม่น้อยกว่า 3 ปีการศึกษา
2. มีความรู้และประสบการณ์ด้านการบริหารสถานศึกษาในภาวะวิกฤต
3. มีคุณวุฒิทางการศึกษาไม่ต่ำกว่าระดับปริญญาโททางด้านการศึกษา

กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการศึกษา

1. มีความรู้และประสบการณ์ด้านการบริหารสถานศึกษาในภาวะวิกฤต
2. มีคุณวุฒิทางการศึกษาไม่ต่ำกว่าระดับปริญญาโททางด้านการศึกษา
3. มีวิทยฐานะไม่ต่ำกว่าระดับชำนาญการพิเศษ
4. มีผลงานทางวิชาการด้านการบริหารสถานศึกษา ไม่น้อยกว่า 3 เรื่อง

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ชนิดมีโครงสร้าง (Structure Interview) มีขั้นตอนโดยสรุป ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบสัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพปัญหาภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรมสังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

ตอนที่ 3 ความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม
สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

ตอนที่ 4 ข้อเสนอแนะหรือความคิดเห็นเพิ่มเติม

5. การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

(1) ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัย โดยการนำร่างแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 ท่าน ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ โดยกำหนดค่า IOC มีค่าอยู่ระหว่าง 0.60 – 1.00 ถือว่ามีความเหมาะสมสามารถนำไปเก็บข้อมูลได้ หากข้อคำถามมีค่าดัชนีความสอดคล้องต่ำกว่าเกณฑ์สามารถนำไปปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์ หรือตัดทิ้งได้ตามดุลยพินิจตามข้อเสนอของ (บุญชม ศรีสะอาด, 2560)

(2) พิจารณาคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่าดัชนีความสอดคล้องตั้งแต่ 0.60 ขึ้นไปเพื่อจัดทำเป็นแบบสัมภาษณ์ เพื่อใช้ในการวิจัยซึ่งผลจากการพิจารณาของผู้เชี่ยวชาญปรากฏว่ามีค่าดัชนีความสอดคล้องอยู่ระหว่าง 0.60 ถึง 1.00 มีจำนวน 24 รายการ และปรับปรุงแก้ไขภาษาตามที่ผู้เชี่ยวชาญเสนอแนะเรียบร้อยแล้ว

6. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการทำหนังสือขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูลการวิจัย แจ้งไปยังผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลสำคัญ พร้อมชี้แจงรายละเอียดวัตถุประสงค์การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) มีรายละเอียด ดังนี้

- (1) การคัดเลือกผู้ที่จะสัมภาษณ์เชิงลึก
- (2) กำหนดนัดหมายการดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก
- (3) ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก
- (4) วิเคราะห์ข้อมูล แปลผลข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก
- (5) สรุปผลการสัมภาษณ์เชิงลึก

7. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) แล้วเขียนบรรยายเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview)

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยเพื่อตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย สามารถนำเสนอข้อมูลดังต่อไปนี้

1) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

พบว่า ด้านนโยบายและการบริหารจัดการ ให้ความสำคัญในเรื่องความคล่องตัวของโครงสร้างการบริหารในปัจจุบัน ปัญหาประมาณที่ไม่เพียงพอ และผลกระทบจากความซ้ำซ้อนของกฎหมายต่อสวัสดิการครู ด้านหลักสูตรและการพัฒนาผู้เรียน คือ ปัญหาการบูรณาการวิชาการกับวิชาสามัญ การปรับตัวให้ทันเทคโนโลยีโดยไม่ทิ้งอัตลักษณ์พุทธบุตร และสาเหตุที่จำนวนสามเณรลดลง และสุดท้ายด้านโอกาสและความท้าทายในอนาคต คือ การจัดลำดับความสำคัญของวิกฤตที่ต้องแก้ด่วนที่สุด และการคาดการณ์อนาคตหากไม่มีการปฏิรูปเชิงโครงสร้าง

2) เพื่อศึกษาการจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

พบว่า ด้านการเตรียมความพร้อมก่อนเกิดวิกฤต คือ การประเมินระบบเตือนภัยล่วงหน้า และการพัฒนาทักษะเฉพาะด้านของบุคลากรเพื่อรับมือวิกฤต ส่วนด้านการตอบโต้และการจัดการในภาวะวิกฤต คือ ให้ความสำคัญในเรื่องความคล่องตัวในการตัดสินใจของผู้บริหาร และกลยุทธ์การสื่อสารในภาวะวิกฤต เพื่อรักษาภาพลักษณ์ และสุดท้ายด้านการฟื้นฟูและการเรียนรู้หลังวิกฤต ซึ่งมีความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ แนวทางการเยียวยาจิตใจผู้ได้รับผลกระทบ และการนำบทเรียนจากวิกฤตมาทำเป็นนโยบายยุทธศาสตร์เพื่อความยั่งยืน

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง การจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา มีประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์ ที่ผู้วิจัยได้นำมาอภิปรายผลสามารถนำเสนอข้อมูลดังต่อไปนี้

1. การศึกษาสภาพปัญหาภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

จากการศึกษา พบว่า ด้านนโยบายและการบริหารจัดการ ความไม่สอดคล้องระหว่าง โครงสร้างนโยบายส่วนกลางกับบริบทการปฏิบัติของสถานศึกษา โดยเฉพาะปัญหาความ ข้ำซ้อนของระเบียบกฎหมายระหว่างสำนักงานพระพุทศาสนาแห่งชาติและ กระทรวงศึกษาธิการ ส่งผลให้การบริหารงบประมาณและสวัสดิการบุคลากรขาดความคล่องตัว ทำให้เมื่อเกิดวิกฤตผู้บริหารสถานศึกษาจึงมีข้อจำกัดในการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์ สอดคล้องกับ แนวคิดของพระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562 (2562) แม้จะมีกฎหมายมา รองรับสถานะของโรงเรียนชัดเจนขึ้น แต่ในทางปฏิบัติยังพบปัญหาช่วงว่างทางการบริหาร ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยที่ระบุว่าการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมยังติดกับดักระบบราชการ ที่ซับซ้อนทำให้การจัดสรรทรัพยากรไปสู่สามเณรและครูผู้สอนไม่ทันต่อเหตุการณ์ (พระทอง บุตรดี และคันสนีย์ จะสุวรรณ, 2564) และสอดคล้องกับงานวิจัยที่พบว่าสถานศึกษาที่มี โครงสร้างการบริหารแบบกระจายอำนาจจะสามารถตอบสนองต่อวิกฤตและภาวะการ เปลี่ยนแปลงของสังคมได้ดีกว่าสถานศึกษาที่ยึดติดกับโครงสร้างการสั่งการแนวดิ่ง ประเด็นด้าน งบประมาณและทรัพยากร (ฐิติชญา ชิมโชติ และคณะ, 2561) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ชี้ว่า วิกฤตที่สำคัญที่สุดด้านนโยบาย คือ ความยั่งยืนทางการเงินหากนโยบายรัฐบาลไม่มีการอุดหนุน ที่ครอบคลุมถึงสวัสดิการของครูคฤหัสถ์ในระยะยาวจะส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพการศึกษาและ อัตราการคงอยู่ของบุคลากร (พระมหาพีชามย์ ปรีปญโญ, 2569)

ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่า นโยบายการบริหารจัดการในภาวะวิกฤตจำเป็นต้องมีการ บูรณาการกฎหมายให้เป็นเอกภาพ และควรเพิ่มอำนาจการตัดสินใจให้ผู้บริหารสถานศึกษา เพื่อให้สามารถปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ได้ตามบริบทของพื้นที่ซึ่งจะช่วยลดผลกระทบจากวิกฤต ศรัทธาและวิกฤตจำนวนผู้เรียนลดลงได้อย่างเป็นรูปธรรม

จากการศึกษา พบว่า ด้านหลักสูตรและการพัฒนาผู้เรียนในภาวะวิกฤตโรงเรียนพระ ปริยัติธรรมเผชิญกับความท้าทายในการรักษาคุณภาพระหว่างวิชาการและวิชาการศาสนา หลักสูตรเดิมมีการบูรณาการที่ยังไม่เข้มข้นพอทำให้สามเณรต้องรับภาระเรียนหนักทั้งสองสาย (วิชาสามัญและธรรม-บาลี) ส่งผลต่อแรงจูงใจในการเรียนและเป็นสาเหตุหนึ่งของจำนวนผู้เรียน ที่ลดลง นอกจากนี้การปรับหลักสูตรเข้าสู่ระบบออนไลน์ในภาวะวิกฤตยังพบปัญหาด้านทักษะ ดิจิทัลของทั้งผู้เรียนและผู้สอน แต่ในขณะเดียวกันวิกฤตนี้กลับเป็นตัวเร่งให้เกิดการเรียนรู้แบบ ผสมผสานที่ช่วยเสริมสร้างทักษะชีวิตและอัตลักษณ์พุทธบุตรในมิติใหม่ สอดคล้องกับงานวิจัยที่ พบว่าการจัดการเรียนการสอนในยุค New Normal ของโรงเรียนพระปริยัติธรรมต้องเน้นการ ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเป็นฐาน และต้องปรับหลักสูตรให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น เพื่อให้

สามเณรสามารถเรียนรู้ได้ทุกที่ทุกเวลา ลดช่องว่างระหว่างวิชาทางโลกและทางธรรม (พระอดิคุณ จูฑะโว (เอี่ยมดี) และคณะ, 2564) และยังสอดคล้องกับงานวิจัยซึ่งระบุว่าวิกฤตจำนวนนักเรียนลดลงมีสาเหตุหลักจากหลักสูตรที่ไม่ตอบโจทย์ความต้องการของตลาดแรงงานในอนาคต ผู้วิจัยจึงเสนอให้มีการเสริมทักษะอาชีพและทักษะภาษาต่างประเทศเข้าไปในหลักสูตรเพื่อให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าและโอกาสหลังจบการศึกษา (พระมหาธีรวิธ ธีรวิฑฒนเมธิ (พันธ์ศรี), 2564)

ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่า การพัฒนาหลักสูตรในอนาคตต้องเปลี่ยนจากการสอนตามกรอบเป็นการสอนเพื่อทักษะโดยเน้นการบูรณาการวิชาการสมัยใหม่เข้ากับวิถีพุทธบุตรอย่างเป็นเนื้อเดียวกัน เพื่อให้ผู้เรียนมีความพร้อมในการเผชิญวิกฤตการณ์ทางสังคม และสร้างความโดดเด่นให้กับสถานศึกษาท่ามกลางการแข่งขันที่สูงขึ้น

จากการศึกษา พบว่า ด้านโอกาสและความท้าทายในอนาคต คือ ภาวะวิกฤตจำนวนผู้เรียน (สามเณร) ลดลงอย่างต่อเนื่อง และการรักษาสมดุลระหว่างอัตลักษณ์ดั้งเดิมกับทักษะศตวรรษที่ 21 อย่างไรก็ตามวิกฤตนี้ถือเป็นโอกาสในการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารจัดการและการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้เพื่อขยายฐานการเรียนรู้สู่สากลซึ่งจะช่วยให้โรงเรียนพระปริยัติธรรมไม่ได้เป็นเพียงสถานศึกษาเพื่อการบรรพชาเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ที่มีคุณภาพทัดเทียมสากล โดยระบุว่าความท้าทายในอนาคตคือการปรับเปลี่ยน “ภาพลักษณ์” ของโรงเรียนให้เป็นสถานศึกษาที่สร้างทักษะอาชีพและทักษะภาษา เพื่อตอบโจทย์ความมั่นคงในชีวิตของสามเณรหลังลาสิกขาซึ่งเป็นโอกาสในการดึงดูดผู้เรียนกลุ่มใหม่ (พระทอง จูฑะปัญโญ (บุตรดี), 2563) และสอดคล้องกับงานวิจัยเห็นว่าความท้าทายทางเทคโนโลยี คือ โอกาสในการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ หากผู้บริหารสามารถปรับตัวได้จะช่วยลดข้อจำกัดเรื่องพื้นที่และดึงดูดทรัพยากรจากภายนอกมาสนับสนุนโรงเรียนได้มากขึ้น (พระทอง บุตรดี และคันสนีย์ จะสุวรรณ์, 2564)

ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่า ความท้าทายในอนาคตจึงไม่ใช่เพียงการรักษาจำนวนผู้เรียนแต่คือการยกระดับคุณภาพการศึกษาให้เป็นนวัตกรรมการศึกษาเชิงพุทธ ที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมยุคใหม่ สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ของ พระทอง จูฑะปัญโญ (บุตรดี) ที่เน้นการสร้างจุดเด่นเชิงรุกมากกว่าการตั้งรับต่อวิกฤตเพียงอย่างเดียว

2. การศึกษาการจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม สังกัดสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา มีประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์ สามารถจำแนกนำเสนอเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

จากการศึกษา พบว่า ด้านการเตรียมความพร้อมก่อนเกิดวิกฤต คือ การเตรียมความพร้อมที่มีประสิทธิภาพที่สุดคือการสร้างระบบเตือนภัยล่วงหน้าโดยเฉพาะการเฝ้าระวังตัวบ่งชี้วิกฤต เช่น สถิติการลาออกกลางคันของสามเณร หรือความขัดแย้งในองค์กร นอกจากนี้การจัดทำแผนเผชิญเหตุที่ระบุขั้นตอนปฏิบัติและสายบังคับบัญชาที่ชัดเจนเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยลดความตื่นตระหนกและเพิ่มความรวดเร็วในการตอบสนองเมื่อเกิดวิกฤตจริง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยที่กล่าวว่าทักษะการประเมินสถานการณ์และเตรียมการเป็นทักษะที่สำคัญที่สุดในภาวะวิกฤตโดยผู้บริหารต้องมีการวางแผนสำรอง และสื่อสารให้บุคลากรทราบล่วงหน้าเพื่อลดความเสี่ยง (อมรรัตน์ เพชรมาศศรี และคณะ, 2565) และสอดคล้องกับผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าขั้นตอนการป้องกันที่ดีที่สุดคือการพัฒนาทีมบริหารวิกฤต และการจัดทำคู่มือการปฏิบัติงานที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งจะช่วยให้สถานศึกษาสามารถระงับเหตุการณ์ไม่ให้งานปาลายได้ทันท่วงที (ธีรพงษ์ ชูนาถ และคณะ, 2567) และสอดคล้องกับทฤษฎีของ Coombs โดยระบุว่าวิกฤตหลายอย่างสามารถป้องกันได้หากมีการวิเคราะห์สัญญาณเตือนอย่างเป็นระบบ (Coombs, W. T., 2015)

ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่า การเตรียมความพร้อมเชิงรุกผ่านการสร้างระบบข้อมูลสารสนเทศเพื่อการแจ้งเตือนและการพัฒนาทีมงานเฉพาะกิจเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยลดความเสียหายจากภาวะวิกฤตสอดคล้องกับข้อเสนอของ อมรรัตน์ เพชรมาศศรี และคณะ ที่เน้นว่าการเตรียมการล่วงหน้าด้วยข้อมูลที่แม่นยำจะช่วยให้ผู้บริหารตัดสินใจในภาวะวิกฤตได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

จากการศึกษา พบว่า ด้านการตอบโต้และการจัดการในภาวะวิกฤต ในช่วงที่เกิดวิกฤต เช่น วิกฤตโรคระบาด หรือวิกฤตงบประมาณซึ่งปัจจัยตัดสินใจความสำเร็จ คือ ความรวดเร็วในการตัดสินใจของผู้บริหาร และการจัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการเฉพาะกิจ เพื่อรับมือหรือรับมือพิชิตขอเหตุการณ์โดยตรง และการตอบโต้ที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยการสื่อสารภายในที่โปร่งใส เพื่อลดความตระหนกของบุคลากรและสามเณรรวมถึงการแสวงหาความร่วมมือกับเครือข่ายภายนอก เช่น ชุมชน และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เพื่อเข้ามาร่วมระงับเหตุการณ์ได้อย่างทันท่วงที ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยระบุว่า ทักษะการตัดสินใจ และทักษะการสื่อสารในภาวะวิกฤตเป็นองค์ประกอบหลักที่ทำให้สถานศึกษาผ่านพ้นวิกฤตได้โดยผู้บริหารต้องทำหน้าที่

เป็นศูนย์กลางข้อมูลเพื่อป้องกันข่าวลือที่อาจส่งผลเสียต่อชื่อเสียงของโรงเรียน (อมรรัตน์ เพชร มาศศรี และคณะ, 2565) และสอดคล้องกับงานวิจัยพบว่าการจัดการภาวะวิกฤตที่มีประสิทธิภาพในสถานศึกษาต้องอาศัยการทำงานแบบเครือข่ายความร่วมมือ และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเป็นช่องทางหลักในการกระจายคำสั่งและข้อมูลที่ต้องไปยังผู้เกี่ยวข้อง ทุกฝ่ายอย่างรวดเร็ว (ธีรพงษ์ ชูนาค และคณะ, 2567)

ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่า การตอบโต้ภาวะวิกฤตในโรงเรียนพระปริยัติธรรมไม่ได้อาศัยเพียงอำนาจสั่งการตามโครงสร้างแต่ต้องเน้นการสื่อสารเชิงรุกและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ซึ่งสอดคล้องกับผลวิจัยของ ธีรพงษ์ ชูนาค และคณะ ที่ชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จของการจัดการภาวะวิกฤตในปัจจุบันขึ้นอยู่กับการใช้ข้อมูลที่ถูกต้องและการประสานงานที่ไร้รอยต่อ

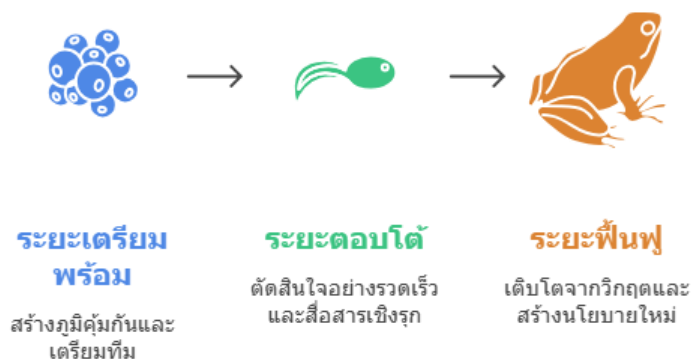
จากการศึกษา พบว่า ด้านการฟื้นฟูและการเรียนรู้หลังวิกฤตเป็นกระบวนการฟื้นฟูที่มีประสิทธิภาพไม่ได้สิ้นสุดเพียงแค่การแก้ไขความเสียหายทางกายภาพหรือการกลับมาเปิดเรียนตามปกติแต่ครอบคลุมถึงการเยียวยาจิตใจและขวัญกำลังใจของบุคลากรและสามเณรรวมถึงการถอดบทเรียน เพื่อนำความผิดพลาดมาปรับปรุงแผนยุทธศาสตร์ ทั้งนี้โรงเรียนที่สามารถเปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาสในการเรียนรู้ จะสามารถพัฒนานวัตกรรมการบริหารจัดการใหม่ ๆ และมีความพร้อมในการเผชิญวิกฤตครั้งต่อไปได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย พบว่าขั้นตอนการฟื้นฟูต้องมีการประเมินผลกระทบอย่างรอบด้านและการสื่อสารสร้างความเข้าใจเพื่อเรียกความเชื่อมั่น ความไว้วางใจ หรือความเข้าใจจากผู้ปกครองและชุมชนกลับคืนมา (ธีรพงษ์ ชูนาค และคณะ, 2567)

ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่า การฟื้นฟูหลังวิกฤตจึงเป็นกระบวนการสร้างความยืดหยุ่นให้แก่องค์กร ดังที่สอดคล้องกับแนวคิดของ ธีรพงษ์ ชูนาค และคณะ ที่เห็นว่าการเรียนรู้จากภาวะวิกฤตจะนำไปสู่การเกิดนวัตกรรมทางการบริหารที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปช่วยให้โรงเรียนพระปริยัติธรรมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

โมเดลการจัดการวิกฤตเชิงรุกพุทธบูรณาการ (Proactive Ecclesiastical Crisis Management Model) แนวคิดหลัก คือ การเปลี่ยนผ่านจาก “การตั้งรับ” ไปสู่ “การบริหารเชิงรุก” โดยแบ่งเป็น 3 ระยะสำคัญ

การบริหารจัดการวิกฤตครบวงจร โดย สุทธิพงศ์ เสมสูงเนิน (2569)



ภาพที่ 1 โมเดลการจัดการวิกฤตเชิงพุทธบูรณาการ
(Proactive Ecclesiastical Crisis Management Model)

โมเดลดังที่แสดงในภาพที่ 1 นี้เน้นการบริหารจัดการที่ครบวงจร (Life Cycle) โดยมีรายละเอียดในแต่ละส่วน คือ

1. ระยะเตรียมพร้อม (Pre-Crisis) เน้นการสร้าง “ภูมิคุ้มกัน” ด้วยระบบเตือนภัยล่วงหน้า เช่น การเฝ้าระวังตัวเลขสามเณรที่ลาออก และการเตรียมทีมบริหารวิกฤต (CMT) ให้พร้อมก่อนการเกิดเหตุ
2. ระยะตอบโต้ (Crisis Response) เน้นการสร้าง “ความรวดเร็วและความเชื่อมั่น” ผู้บริหารต้องตัดสินใจอย่างมีอาชีพ และสื่อสารเชิงรุกเพื่อไม่ให้เกิด “วิกฤตศรัทธา” จากข้อมูลที่บิดเบือนในสื่อออนไลน์
3. ระยะฟื้นฟู (Post-Crisis) เน้นการสร้าง “การเติบโตจากวิกฤต” ไม่ใช่แค่กลับมาเป็นปกติ แต่ต้องเยียวยาจิตใจคนในองค์กร และนำบทเรียนที่ได้รับมาสร้างเป็นนโยบาย Smart Pariyat หรือหลักสูตรที่ทันสมัย

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า องค์ความรู้นี้ชี้ให้เห็นถึงภาวะวิกฤตไม่ใช่แค่ปัญหาที่ต้องแก้ แต่เป็นตัวเร่ง (Catalyst) ให้โรงเรียนพระปริยัติธรรมต้องปฏิรูปเชิงโครงสร้างและหลักสูตร เพื่อความอยู่รอดอย่างยั่งยืนในยุคดิจิทัล

สรุป/ข้อเสนอแนะ

เพื่อประโยชน์ต่อการบริหารหรือจัดการศึกษาของสถานศึกษาในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องในการบริหารงานส่วนต่าง ๆ สามารถนำแนวทางไปปรับใช้เพื่อการบริหารจัดการ และเป็นเข็มทิศในการบริหารงานตามบริบทขององค์กรตนได้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ประกอบด้วย **1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้** 1.1 ควรมีการบูรณาการกฎหมายและระเบียบระหว่างสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและกระทรวงศึกษาธิการให้เป็นเอกภาพ เพื่อลดความซ้ำซ้อนและเพิ่มความคล่องตัวในการบริหารงบประมาณและสวัสดิการครู 1.2 ผู้บริหารควรปรับบทบาทสู่การเป็นผู้บริหารมืออาชีพ โดยเพิ่มอำนาจการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์ และจัดตั้งทีมบริหารวิกฤต (Crisis Management Team) พร้อมทั้งจัดทำคู่มือปฏิบัติงานที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจน 1.3 ควรปรับปรุงหลักสูตรให้มีความยืดหยุ่น บูรณาการวิชาการสมัยใหม่เข้ากับวิถีพุทธ และเพิ่มทักษะอาชีพหรือภาษาต่างประเทศ เพื่อดึงดูดผู้เรียนและตอบโจทย์ตลาดแรงงาน 1.4 ในภาวะวิกฤตต้องเน้นการสื่อสารเชิงรุกที่โปร่งใส และรวดเร็ว เพื่อป้องกันข่าวลือและรักษาภาพลักษณ์ (ศรัทธา) ของโรงเรียน **2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป** 2.1 ควรศึกษาเชิงทดลองเกี่ยวกับการสร้างนวัตกรรมการศึกษาเชิงพุทธที่ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเป็นฐานเพื่อขยายโอกาสการเรียนรู้สู่สากล 2.2 ควรขยายขอบเขตการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีเชิงปริมาณ เพื่อสำรวจความคิดเห็นจากกลุ่มตัวอย่างที่กว้างขึ้น เช่น ครู คณาจารย์ ผู้ปกครอง หรือชุมชนต่อการจัดการภาวะวิกฤต 2.3 ควรศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับรูปแบบการเยียวยาจิตใจและขวัญกำลังใจของศาสนทายาทและบุคลากรหลังจากเผชิญกับวิกฤตการณ์ต่าง ๆ

เอกสารอ้างอิง

- ฐิติชญา ชินโชติ และคณะ. (2561). ปัจจัยที่ส่งผลต่อความขัดแย้งในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานครราชสีมา เขต 3. วารสารการบริหารการศึกษามหาวิทยาลัยบูรพา, 12(1), 85–99.
- ณกมล ปุณฺณเขตต์ทิกุล. (2566). ทิศทางปรัญัติศึกษาแผนกสามัญ การจัดการศึกษาพระพุทธศาสนายุคใหม่. เรียกใช้เมื่อ 30 เมษายน 2569 จาก <https://www.banmuang.co.th/column/politic/7328>

- ธีรพงษ์ ชูนาค และคณะ. (2567). แนวทางการบริหารจัดการภาวะวิกฤตของสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นครศรีธรรมราช เขต 3. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 9(10), 496–522. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/view/273536>
- บุญชม ศรีสะอาด. (2560). การวิจัยเบื้องต้น. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น.
- พระทอง จิตบุญโญ (บุตรดี). (2563). ยุทธศาสตร์การบริหารงานเพื่อความเป็นเลิศของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 6(2-02), 437-452.
- พระทอง บุตรดี และคันสนีย์ จะสุวรรณ์. (2564). แนวทางการพัฒนาองค์กรนวัตกรรมการยุค 4.0 ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา. *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 8(2), 67-84.
- พระมหาธีรวิทย์ ธีรวิพัฒน์เมธี (พันธ์ศรี). (2564). แนวทางที่รัฐบาลควรปฏิบัติต่อพระสงฆ์ผู้มีสถานะตามพระธรรมวินัยและพลเมืองของรัฐ. *วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์*, 4(2), 30-52.
- พระมหาพิชัยมรกต ปริบุญโน. (10 เมษายน 2569). การจัดการภาวะวิกฤตของโรงเรียนพระปริยัติธรรม. (สุทธิพงศ์ เสมสูงเนิน, สัมภาษณ์)
- พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม. (2562). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 136 ตอนที่ 50 ก หน้า 11 (16 เมษายน 2562).
- พระอดิคุณ ฐิตวโร (เอี่ยมดี) และคณะ. (2564). อนาคตภาพการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ของคณะสงฆ์ไทย. *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 8(1), 14-25.
- สุทธิพงศ์ เสมสูงเนิน. (2568). ทฤษฎีการกำหนดขนาดและคุณสมบัติผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยเชิงคุณภาพ. *วารสารนวัตกรรมการบริหารและการจัดการศึกษา*, 3(2), 112-123.
- สุนันท์ สีพาย และสุภีร์ สีพาย. (2567). Professional Skills for School Administrators in the 21st Century. *Journal of Education and Learning Reviews (JELR)*, 1(5), 13-22.

อมรรัตน์ เพชรมาศศรี และคณะ. (2565). ความสัมพันธ์ระหว่างทักษะการบริหารสถานศึกษาของผู้บริหาร ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 กับประสิทธิผล ของสถานศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษารุงเทพมหานคร. วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์, 7(2), 1097-1110.

Coombs, W. T. (2015). The value of communication during a crisis: Insights from strategic communication research. The Journal of the Kelley School of Business Indiana University, 58(2), 141-148.

Glaser, B., & Strauss, A. (1967). The Ultimate Guide to Qualitative Research – Part 1: The Basics.

Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2012). Research Methods for Business Students. Pearson Education Ltd: Harlow.